

С. Кізлов,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ АКУЛЬТУРАЦІЇ

Сучасний стан правової системи українського суспільства характеризується як перехідний, що змінюється під впливом внутрішніх соціально-економічних, політичних та інших факторів, а також під впливом загальних інтеграційних процесів, притаманних світовій спільноті. Кожна з існуючих нині правових систем являє собою результат не лише внутрішнього розвитку, а й не меншою мірою довготривалого процесу культурної взаємодії. Взаємодія культурних контактів здійснюється за допомогою таких засобів, як інтеграція, акультурація тощо. Правова інтеграція та правова акультурація як різновиди інтеграційних процесів ґрунтуються на засадах об'єднання певних частин у ціле. Такими частинами в межах європейського правового простору виступають національні правові системи Європи, а єдиним цілим – інтегративні правові системи Європейського Союзу.

Наразі проблема остаточного вибору свого інтеграційного шляху є визначальною й невідкладною для України. У процесі повернення української держави після здобуття незалежності до європейських цінностей відбулось непомітне розмивання чіткого уявлення про місце та роль курсу на євроінтеграцію в ході вирішенні зовнішньо- й внутрішньополітичних проблем. Проте ніщо не може розвиватись без зв'язку з дійсністю, яка існує водночас і як «культурна спадщина», і як «культурна творчість». Тому проблеми правової культури, наступності, спадщини, акультурації посідають важливе місце в умовах реформування правової системи України. Національна правова система є водночас результатом внутрішнього

правового розвитку та загальносвітової взаємодії. Так, Ж. Карбоньє стверджував: «Зрозуміло, що сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості <...> культур. Відбуваються процеси акультурації, тобто руйнування, подолання цієї замкнутості, коли одна політична чи правова система може бути ніби прищеплена до іншої» [1].

Національні правові системи не існують ізольовано. Вони взаємодіють одна з одною, ведуть нескінченний культурний діалог. Правова система окремої держави піддається постійному тиску з боку фрагментів інших правових культур, юридичних текстів, процедур і правових конструкцій. Прискорення й поглиблення інтеграційних процесів ставлять сучасні спільноти всіх рівнів перед необхідністю вироблення оптимальної моделі міжнародного правового, культурного співробітництва, що дозволяє найбільш безболісно впровадити зарубіжний досвід у національну (у тому числі українську) правову систему.

Існуючі культури не можуть бути ізольованими одна від одної. Явище акультурації – це руйнування замкнутості культур [2].

Проблеми спадщини, взаємодії правових систем, наступності, правового прогресу завжди були предметом наукових суперечок, обговорень, дискусій. Однак поняття й особливості акультурації є переважно предметом філософії права, історії, культурології, соціології, політології, порівняльного правознавства. Термін «акультурація» було введено в науковий обіг у середині 1930 рр. соціологами та етнологами США (такими як Р. Редфілд, Р. Лінтон і М. Херсковіц),

проте він досі не отримав однозначне трактування в юриспруденції та інших гуманітарних дисциплінах (наприклад, роботи М. Алліо, Е. Аннерса, В.М. Вахти, Г.Дж. Бермана, Ю.В. Бромлея, Ж. Карбоньє, А.І. Ковлера, К. Леві-Строса, М.Н. Марченка, Н. Рулана, С.А. Токарева, Г.В. Швекова та інших учених). З кінця ХХ ст. цей феномен є предметом дослідження компаративістів під час аналізу правових систем, їх становлення, розвитку й взаємодії. У цьому аспекті варто назвати праці таких дослідників, як К.В. Арановський, Н.В. Варламова, Г.Т. Єрмошин, В.М. Карташов, А.Х. Саїдов, Ю.О. Тихомиров та інші. Зокрема, К.В. Арановський і Ю.О. Тихомиров розглядають проблему правової акультурації з позиції загальносвітових та загальноєвропейських інтеграційних процесів, що надає їхнім працям фундаментального й узагальнюючого характеру.

Порівняно недавно акультурація стала предметом самостійного аналізу у вітчизняній і зарубіжній юриспруденції. Сучасними українськими дослідниками акультурації як правового феномена є Ю.М. Оборотов, Є.О. Харитонов, Л.А. Луць, Х. Бехруз та інші. Теорія держави й права лише починає вивчати цей феномен, тому досі відсутні фундаментальні теоретичні розробки. І саме фундаментальні дослідження акультурації є актуальними. Завдяки роботам, які постійно з'являються, присвяченим маловивченим або новим аспектам цієї проблеми, теорія правової акультурації доповнюється новими ідеями, тим самим розвиваючись і вдосконалюючись. Тому цілком закономірно постає питання про те, якими є перспективи її подальшого розвитку. В історії теорії правової акультурації був період (із середини 1960-х рр. до кінця 1970-х рр.), коли інтерес до цієї проблематики різко впав. Це обумовлювалось тим, що дослідники, дотримуючись «класичних» і певною мірою консервативних підходів до вивчення й розуміння таких процесів, ніби вичерпали «запас» предметів своїх досліджень. І лише на початку

ХХІ ст. з'являється низка науково-теоретичних розвідок, у яких предметом дослідження є права акультурація [3, с. 28–31].

Варто зауважити, що науковці, звертаючись до аспектів взаємодії правових систем сучасності, застосовують різні терміни: «права акультурація», «права глобалізація», «права рецепція», «права експансія», «права наступність», «права конвергенція» тощо. Усі названі поняття тією чи іншою мірою характеризують взаємодію правових систем, їх взаємопоглиблення, взаємозв'язок і реінтеграцію. Обсяг терміна «права акультурація» пов'язується також із результатами юридичної взаємодії (ефективна, частково ефективна й неефективна акультурація). «Права акультурація» – більш широке поняття порівняно з правонаступністю, включає її, оскільки охоплює не лише елементи правової системи, а й усі сфери діяльності держави.

Права акультурація є невід'ємною частиною розвитку та реформування правової системи, має різні міжгалузеві й галузеві визначення. На підставі аналізу широкого спектра наукової літератури науковцями розроблено загальне визначення правової акультурації. Так, під нею розуміється тривалий контакт правових культур різних соціумів, який використовує різноманітні методи й способи впливу залежно від історичних умов та необхідним результатом якого є зміна первинних структур культур, що контактують, і формування єдиного правового простору. Найбільш розповсюдженим є визначення правової акультурації в розумінні антропологів права, яке розроблено Н. Руланом: «Глобальна трансформація, яку відчуває одна права система від контакту з іншою правовою системою; цей процес передбачає використання різних за своєю природою й силою впливу засобів примусу» [4]. Ю.М. Оборотов зазначає, що під правовою акультурацією варто розуміти засвоєння та використання правових цінностей, норм, інститутів, процедур, рішень, форм і

видів діяльності інших правових культур, правових систем, правових сімей. Оскільки сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових культур, відбувається своєрідна циркуляція в суспільній свідомості різноманітних ідей, світоглядних і ціннісних установок, розповсюджених через систему освіти й виховання [2].

Вважається, що історія існування великих правових систем, як правило, починається із запозичення (афінського, римського, західного права тощо). Воно може відбуватися через окремі правові інститути, елементи юридичної техніки й практику правозастосовної діяльності [5]. Також має місце запозичення політико-правових принципів та ідей. У ході історичного процесу змінюються соціально-економічні, політико-правові обставини контакту правових культур, змінюється сам характер світосприйняття, а отже, і самі правові культури. Так, завоювання Італії Римом і його вихід на міжнародну арену, що зумовив утворення протягом II–I ст. до н. е. Римської держави, привели не лише до поширення античної цивілізації на західно-середземноморські та прилеглі до них райони, посилення економічних, політичних і культурних контактів середземноморських та сусідніх народів, а й до зміни, переосмислення багатьох основоположних понять і культурних моделей самих римлян (зокрема, активного використання досвіду елліністичних держав, правових і політичних систем підкорених народів). Г.С. Крабе справедливо зазначає: «Лише <...> поєднання рому-центризму із широкою відкритістю духовного досвіду інших народів виявилось по-справжньому плідним для римської культури. Найбільші створення римського генія ніколи не виникають на основі його вузької національної винятковості чи космополітизму, а завжди та лише на основі цього широкого живого синтезу» [6].

Проте правова акультурація відбувалася різними шляхами: британці, вірні традиціям загального права, прагнули

привнести в правовій побут колонізованих народів нову судову практику та пристосувати місцеве звичаєве право до завдань ефективного адміністративного управління; французи обрали більш радикальний шлях ломки старих традицій і норм, додання правовому статусу аборигенів індивідуального характеру, зводячи до мінімуму так звані колективні (племінні, общинні, кланові) права. Ісламізація підкорених Халіфатом, а пізніше Османською імперією народів забезпечувала засвоєння цими народами законів шаріату.

Вважаємо, що жодна національна правова система не може ігнорувати зовнішній чинник. Сучасні цивілізації не можуть замкнутись лише на самих собі, відмовитись від контактів та зв'язків, а отже, і від пізнання один одного [7, с. 31]. У єдиному всесвітньо-історичному процесі розвитку культури національні кордони стираються, окремі системи існують як взаємозалежні та взаємообумовлені. Так, французький Цивільний кодекс 1804 р., який увійшов в історію під назвою Кодекс Наполеона, зіграв дуже важливу роль у регулюванні буржуазних суспільних відносин багатьох країн світу. Німецьке Цивільне уложення вплинуло на цивільне законодавство Греції, Японії та інших країн, а кримінальне право Франції – на пруський Кримінальний кодекс 1851 р. Англійське загальне право було сприйняте та стало фундаментом правової системи США. Таким чином, відбувається постійне взаємозбагачення правових систем, досягнення окремої системи набувають, крім місцевого, також загальнолюдського значення.

Процес акультурації визначається багатьма чинниками, зокрема й політичними, культурними, етнічними, що є властивими певним соціумам. Існує думка, що акультурація, інтеграція досягаються шляхом запровадження загальних нормативних орієнтирів і правил правового регулювання, засобами узгодження діяльності держав та недержавних структур. Вважається, що процес взаємодії правових систем,

іменований правовою акультурацією, може здійснюватись добровільно й вимушено, насамперед під впливом економічних і політичних причин, а також у поєднанні з правовою експансією, примусово, у межах завоювання однієї держави іншою. Правова акультурація може здійснюватись як спонтанно, так і навмисно.

Сучасний етап правової акультурації, безумовно, має свої особливості. Правова акультурація в нашому суспільстві обумовлюється соціально-економічними, культурно-психологічними, філософсько-етичними факторами [8, с. 26].

Це пов'язується з глобалізаційними змінами, зокрема, поступовим перетворенням світового простору на такий простір, у якому безперешкодно рухаються капітали, товари, послуги, розповсюджуються ідеї та їх носії, створюються особливі правові простори, на території яких встановлюється спеціальний режим для діяльності суб'єктів у будь-якій сфері життєдіяльності людини [9, с. 84]. У зв'язку із цим важливого значення набуває аналіз правової інтерференції, що становить не механічну рецепцію чи адаптацію, а процес соціокультурної взаємодії між правовими системами, що приводить до якісних змін у кожній із них. При цьому необхідно враховувати специфіку різних сфер правового життя. В одних сферах процес взаємодії може вдосконалюватись швидше, а в інших – повільніше. До останніх належать політична, соціально-економічна й культурна сфери [10].

Однак варто підкреслити, що такий складний історичний процес, як правова акультурація, не є тотожним процесам рецепції, юридичної експансії, правової спадщини, романізації, незважаючи на прямий зв'язок із ними. Виокремлюючись серед тотожних явищ, акультурація має свої особливості (ознаки), які дозволяють говорити про те, що правова акультурація є цілком самостійним юридичним явищем, яке сприяє модернізації сучасних правових систем та підкреслює їх са-

мобутність. Так, можна говорити, що акультурація є особливою формою взаємодії національної правової системи як результату розвитку відповідної національної правової культури з іншими правовими культурами та правовими системами. Як форма такої взаємодії правова акультурація сприяє як принципів зміні національної правової системи, так і виникненню окремих правових норм та рішень, правових інститутів і галузей права. Результатом акультурації є зміна первісної правової культури (або окремих її елементів). Так, Ю.М. Оборотов як приклад такої взаємодії наводить адаптацію шведського права в Росії.

У свою чергу вважається, що формами правової акультурації є рецепція, експансія, конвергенція, інтеграція. Рецепція – це одна з форм правової акультурації, що характеризується як односторонній, добровільний акт юридичного запозичення елементів правової системи товариством-реципієнтом.

Способи акультурації є також особливістю (ознакою) цього явища. Так, способами правової акультурації є «перенесення», «пристосування», «засвоєння», «використання». Правова акультурація потребує наукового аналізу можливостей перенесення та «вживляння» іноземних елементів правової культури в національну систему права.

Безперервність також є ознакою правової акультурації. Правова акультурація – це безперервний у часі процес впливу однієї правової системи, більш розвиненої, на іншу, менш розвинену правову систему.

Правова система – це система, що розвивається, вона не залишається раз і назавжди сталою, а постійно змінюється в ході історичного процесу. Правова акультурація є відображенням постійного діалогу правових систем і культур. Цей процес є тривалим у часі та постійним. Проте водночас процес акультурації має свої межі. Межі правової акультурації – це ті межі, у яких відбувається ефективна взаємодія правових систем. Серед факторів, що визначають межі

правової акультурації, вирішальна роль належить, по-перше, рівню соціально-економічного розвитку суспільства, а по-друге, регіонально-культурній (цивілізаційній) специфіці.

Також можна виокремити інші особливості (ознаки) правової акультурації: результат правової акультурації; механізм, суб'єктний склад процесу правової акультурації, стадії, методи тощо.

Наприклад, російський дослідник Л.В. Сокольська вважає, що від інших культурних контактів правова акультурація відрізняється такими ознаками:

1) це результативний процес взаємодії правових культур різних соціумів;
2) часткова або повна трансформація однієї чи декількох правових культур, що контактують;

3) у результаті міжкультурного контакту виникають нові форми культури й способи життя, формується єдиний правовий простір;

4) процес правової акультурації є тривалим у часі;

5) правова акультурація не завжди передбачає рівність взаємодіючих правових культур, взаємодія між ними може носити добровільний, змушений чи примусовий характер;

6) можлива взаємодія лише однопорядкових культурних систем;

7) під час правової акультурації етнічні, релігійні та інші культурні диференціації можуть зберігатись (наприклад, на основі політико-правового інституту громадянства зберігається толерантне ставлення до звичаїв і традицій чужої культури);

8) процес правової акультурації не завжди ініціюється державною владою, тобто носить вольовий характер, іноді він ініціюється знизу, самим суспільством;

9) механізм правової акультурації модифікується залежно від культурно-історичних умов [11].

Таким чином, правова акультурація – це складне правове явище, яке має міжгалузевий характер та особливості, що відрізняють її від інших культурних

контактів. Правова акультурація – це відносно самостійний процес тривалої взаємодії правових систем, який припускає використання (залежно від культурно-історичних умов) різних за природою й силою впливу методів та необхідним результатом якого є зміна первісної правової культури (чи окремих її елементів) одного або обох соціумів, які контактують.

Ключові слова: правова акультурація, правові системи, особливості правової акультурації, інтеграція, рецепція.

Статтю присвячено дослідженню й аналізу правової категорії «аккультурація» як складного правового явища, що має міжгалузевий характер та особливості, які відрізняють її від інших культурних контактів. Правова акультурація обумовлюється соціально-економічними, культурно-психологічними, філософсько-етичними факторами та є процесом тривалої взаємодії правових систем.

Статья посвящена исследованию и анализу правовой категории «аккультурация» как сложного правового явления, которое имеет межотраслевой характер и особенности, отличающие ее от иных культурных контактов. Правовая аккультурация обусловлена социально-экономическими, культурно-психологическими, философско-этическими факторами и является процессом длительного взаимодействия правовых систем.

The article is devoted to research and analysis of the legal category of “acculturation” as a complex legal phenomenon, which has the interdisciplinary nature and features that distinguish it from other cultural contacts. Legal acculturation due to socio-economic, cultural, psychological, philosophical and ethnic factors and a long process of interaction of legal systems.

Література

1. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье ; пер. и вступ. ст. В.А. Туманова. – М. : Прогресс, 1980. – 352 с.
2. Оборотов Ю.М. Традиції та новації у правовому розвитку : [монографія] / Ю.М. Оборотов. – О. : Юридична література, 2006. – 160 с.
3. Сокольская Л.В. Взаимодействие правовых культур в историческом процессе / Л.В. Сокольская. – Орехово-Зуево : МГО-ГИ, 2013. – 148 с.
4. Рулан Н. Юридическая антропология / Н. Рулан ; отв. ред. В.С. Нерсесянц. – М. : Норма, 1999. – 301 с.
5. Бехруз Х. Сравнительное правоведение : [учебник] / Х. Бехруз. – М. : Транс Лит, 2008. – 504 с.
6. Крабе Г.С. Древний Рим – история и повседневность / Г.С. Крабе. – М. : Искусство, 1986. – 103 с.
7. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / А.Х. Саидов ; под ред. В.А. Туманова. – М. : Юристъ, 2000. – 448 с.
8. Тихомиров А.Д. Философские проблемы правовой компаративистики : [открытая лекция] / А.Д. Тихомиров. – К. : Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины ; КНУ им. Т. Шевченко; Логос, 2009. – 32 с.
9. Володин А.Г. Глобализация: истоки, тенденции, перспективы / А.Г. Володин, Г.К. Широков // Полис. – 1999. – № 5. – С. 83–84.
10. Вступ до теорії правових систем : [монографія] / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2006. – 432 с.
11. Сокольская Л.В. Рецепция как историческая форма правовой аккультурации / Л.В. Сокольская // Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 1. – С. 47–56.

